

DİRSE HAN OĞLU BUĞAÇ HAN HİKAYESİ

The Story of Buğaç Han the Son of Dirse Han in the Book of Dede Korkut

Le Recit de Buğaç Khan fils de Dirse Khan

Prof. Dr. Himmet UÇ*

ÖZET

Dede Korkut Hikayeleri hem Türk hikaye tarihinin hem de dünya hikaye tarihinin atası olabilecek bir muhteva ve teknik derinliğe sahiptir. Bu öyle şövenist ve desteksiz bir mantıkla ortaya atılmış bir iddia değildir. Hikayelerin ortaya çıktığı yüzyıllar ile yazıya geçirildiği yüzyıllar arasındaki uzun süreyi de hesaba katarak denebilir ki, özellikle hikayelerin teknik düzeydeki mükemmelliği ortaya çıktığı ve kaleme alındıkları yüzyılların çok ötesinde modern anlatım tekniklerinin geliştiği on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonraki teknik düzeyler derecesinde olgundur, mükemmeldir, harikadır. Hem realist çizgisi, hem fantastik çizgisi, temalara kazandırılan boyutları ile modern dönem roman sanatının vardığı olgunluklar seviyesindedir. Sadece Dede Korkut'un bütün hikayelerde eş zamanlılık, art zamanlılık ve zaman üstülük niteliği bir düşünce ve tasarım harikasıdır. Biz burada hikayelerin ilki üzerinde evrensel bir yorum düzeyi ile konuşacağız.

Anahtar Kelimeler:

Dirse Han, Dede Korkut, anlatı, kurmaca

ABSTRACT

Dede Korkut storys is ancestor Turkish story art and World story art. This claim is not empty claim. The level of narration storys, is modern narrations levels. It is levels of Modern period fiction art both realistic line, and fantastic line and new dimensions of themes. Jealously theme is a universal subject. Dirse Han story is different process, this theme from Josef and brime, and Macbet.

Key words:

Dirse Han, Dede Korkut, narration, fiction.

Dede Korkut hikayeleri on iki hikayeden oluşur. İlk hikaye : Dirse Han ile oğlunun hikayesidir. Han Bayındır, yılda bir defa Oğuz beylerini toplar, aygır, deve ve koç kestirir. Oğlu kızı olmayanı kara otağa yerleştirir, kara koyun yahnisinden yedirir. Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa yerleştirir. Dirse Han namlı bir adamdır, onu kara otağa oturturlar, kara koyun yahnisinden yedirirler. Üzülür, durumu öğrenince, evine koşar. Hanımını sorgular, çocuğunun neden olmadığını araştırır. Hanımı ona İç ve Dış Oğuz Beylerini davet edip onlara ziyafet vermesini, açığı doyurmasını, çıp-

lağı giydirmesini, borçluyu borcundan kurtarmasını, ve dua etmesini söyler. Tavsiye edildiği gibi yapılır, bir ağzı dulanın sayesinde bir oğlu olur. On beş yaşına girer. Bayındır han boğası ile devesini yarıştırmaya seyreder, ondan zevk alır. Dirse Hanın oğlu meydanda aşık oynarken boğa ona saldırır, oğlan çeşitli oyunlarla onu alteder, boynunu keser. Dede Korkut gelir, oğlanı alır babasına gider, babadan oğluna beylik ve taht ister. Baba da verir. Oğlanın gücü kuvveti birilerinin kıskançlığını debretir. Babasının kırk yiğidi, oğlan ile babanın arasını açarlar. Kötü şeyler yaptığını babaya an-

* Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi

latırlar, baba oğlundan kurtulmayı düşünür, bir av sırasında oğlunu attığı ok ile yaralar. Baba eve döner, hanım oğlunu sorar, ana yana yakıla Kazılık Dağı'na gider, oğlunun yerde yattığını görür, onunla konuşur. Oğlan Hızır'ın gelip sırtını sığadığını ananın ak südü ile dağ çiçeğinin yarayı iyi edeceğini söylediğini anasına anlatır. Oğlan eve götürülür, bir süre sonra iyi olur.

Kırk kötü adam oğlanın sağ olduğunu anlayınca, Dirse Hanın durumdan haberdar olması ile hallerinin kötü olacağını anlarlar Dirse Han'ın elini kolunu bağlayıp satmaya götürürler. Ana onların yaptığını görür. Oğluna haber verir. Oğul kılıç kuşanır, babasını namertlerin elinden kurtarır. Dirse Han oğluna beylik ve taht verir. Dede Korkut gelir, bir Oğuzname ile olayı yorumlar.

Vaka Örgüsü

Dirse Han Hikayesinde temel vaka, baba ile oğulun arasının açılması ve babanın oğlunu öldürmesidir. Vakanın halkaları, epizotlarını sıralayalım .

Han Bayındır yılda bir defa toy eder, Oğuz beylerini konaklar,- Toya, Dirse Han çağrılır, çocuksuzlar için düzenlenmiş otağa konuk edilir,-üzülür ve hanımına koşar, zürriyetsiz olmasının nedenini sorar,- kadın bir toy düzenlemesini, bir ağzı dualı sayesinde çocuğunun olacağını söyler,- toy düzenlenir bir ağzı dualı sayesinde oğul olur,- Oğul on beş yaşına gelir, boğa ile güreşir onu yener,- babanın kırk adamı oğulu çekemez ortadan kaldırmak için baba ile arasını açarlar ve onu babalarına öldürtmek isterler.- Oğul Hızır sayesinde kurtulur,- Kırk adam babayı kaçırlar,- ana oğulu babayı kurtarmaya gönderir,- oğul babayı kurtarır,- baba oğula beylik ve taht bağışlar,- Dede Korkut gelir Oğuzname'sini söyler. Ana vaka on iki vaka halkasından oluşmuştur.

Dirse Handa vakalar zengin ve ku-

laktan ziyade göze hitab eden bir yansıma ile anlatılmışlardır.

Tema

Tema konunun işleniş tarzıdır. Konuyu kıskançlık olarak alırsak Dede Korkut'un konuya getirdiği boyutları irdelemek gerekir. Hayat ve edebiyat insanın duygularının kendi içinde ve toplumda benzer duygularla kavgasının sonudur. Şakeespeare Makbet'inde insan ihtirasının getirdiği bir seri cinayeti anlatır. İhtiras insanları en değerli varlıklarını bile harcatacak canına kıydıracak durumlara iter. Makbet'in ihtirasını leydi Macbet uygulamaya koyar ve birçok insanın hayatını karartır, aslında karan kendi hayatıdır, Kralın öldürülmesinden sonra vehminin ve karabasanlarının kurbanı olur, rahat yüzü görmez, sürekli tedirgin, dünya başına yıkılacak gibi korkarak yaşar. Ve gerçekten çok kötü bir biçimde öldürülür.

Dirse Han hikayesi trajedidir. Aristo trajediyi anlatırken uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla bir katharsis(arınma) etkisi yarattığını söyler. Dirse Han oğlunu ok ile vurmaya karar verir, ve uygular. Oğlu'nu öldü diye Kazılık dağında bırakır. Okuyucu bu sahne karşısında kıskançlığın ne olumsuz bir duyguyu olduğunu babayı oğlunun katili olmaya kadar götürdüğünü görür ve bu kötü hisden arınır. Dede Korkut'un da gayesi bu hissi lanetlemektir, ama modern anlatıcılar gibi hiç lanet sözü kullanmadan, vakanın plotun diliyle konuşur. Hegel de gerek tragedyaya, gerekse trajik kavramlarını, kader kavramıyla trajik suç kavramıyla üst bir isteğe aykırı düşüp bunun sonucuna katlanma anlayışı olarak görür. Bunu Dirse Han hikayesine uygularsak oğula güç ve delikanlılık üst bilinç tarafından ilahi olarak verilmiştir. Bu bilince karşı çıkanlar, yani onu öldürmek isteyenler, sonunda yine üst bilincin bir yardımı ile yaptıkları kö-

tülüğü hayatlarıyla öderler. Hegel'in dediği sonuca katlanma anlayışı budur. Yani Dirse Hanın oğlu tarafından kırk namert adam öldürülür. Dede Korkut, konuya Shakespeare'den daha makul bir kullanım tarzı ve alanı getirmiştir.

Shakespeare'in Hamlet'inde kralı kardeşi öldürür, kıskançlık ve ihtiras yüzünden. Hamdi 'nin Yusuf u Züleyla'sında Yusuf'u kardeşleri kuyuya atarlar, ama sonunda Yusuf'a ve babalarına karşı mahcub olurlar. Dirse Han da da kötü adamlar ve baba mahcub olurlar. Dede Korkut bir trajedi üretmiştir, bizim ulusal hayatımızdan .

Yapı – Plot

Anlatı formları zincirinde yapı kavramı ve fonksiyonu üzerine farklı yollar vardır. Sözlü yazılı anlatımda asgari düzeyde yapısız olan bir anlatım anlaşılabilir olacaktır. Plot niyet ve parçalar arasındaki bağlantılıdır, hikayenin olay örgüsü, epizotlar ve aksiyonunu bunları bilmeden yorumlayamayız. Yapı dokusu gevşek olan pikaresk romanda bile bu böyledir. Rüyalarda gibi kaotik ve yoğun duygusal metinlerin yapıları için de böyledir. Batı da yapı tipolojisinin mantıklı olarak anlaşılması İlyada ve Odiseden günümüzün metafiction ve yeni romanına kadar bir seyirle mümkün görülür. (Theory of Fiction, s. 328) Batıda yapı İlyada ve Odise'den gelen bir akışla yorumlanır. Bizim yapı tarihimizin herhalde ilk metinlerinden biri Dede Korkut Hikayeleridir. Peter Brooks'un anlatımına göre ilk batılı metinler provitential plot sınıfına girer, modern çağın anlatımında bu yapılar ya kaybolur veya çok az da olsa kendini hissettirir. Dirse Han hikayesinde yapı kıskançlığın sonuçları ve bu hissi yerinde kullanamayanın cezalandırılmasıdır. Hikayeye bu yapının izleri dağılmıştır, kötüler hep kargayuptur sözü ile değerlendirilir. Dede Korkut

'un vaka sonunda gelip Oğuznamesi ile olayı ibret alıcı bir sonuca bağlaması yapıyı ifşa eder. Pilot, yazarın niyeti olarak yorumlanırsa Dede Korkut'un hikaye sonunda sahneye çıkıp olayı yorumlaması yapıyı belirtir. Hikayenin sonu bir olgunlaşmayı ortaya koyduğu için plot maturing plottur. Dede Korkut her olur olmaz anda ortaya çıkmaz, o bir olgunluk bir kemal ve başarı gördüğü anda onu kutsamak ve yorumlamak için gelir.

Kişiler

Dirse Han hikayesinin şahısları modern hikayenin şahıslarından daha zengindir. Mekanlara dikkat edilirse günümüzün mekanlarını andırır şeyler yoktur. İnsanlar tabiat ile iç içedir, hayvanlar insan hayatında bir dekor değil misyon sahibidir, Shakespeare'deki gibi fizik ötesi şahıslar, hayaletler vardır, Hızır gibi . Machbet üç hayalet görür ve bu hayaletler ona kral olacağını söylerler. Öldürülen kral da zaman zaman hayalet olarak vaka eşhası arasında gezinir. Dünya anlatı metinlerinde günümüze doğru metinlerdeki bütün metafizik canlılar, unsurlar kovulmuştur. Dede Korkut da her türlü şahıs vardır, insanın hayatını işgal eden herşey onun dünyasında yer alır.

Göstergebilimde anlatıcı ne kadar çok işaret, yani ikona anlamına gelen canlı kullanırsa o kadar çok zengin bir göstergebilimsel tablo kullanmış olur. Dede Korkut hikayelerinin şahıs kadrosu bu bilim doğrultusunda zengindir. Toplum metafizik, fizik gibi bir tercih yapmamıştır. İkisi iç içedir. Dünya edebiyatındaki bu ilk metinlerin tamamında her türlü şahıs vardır, Gargantua, İlahi Komediya, Don Kişot v.b

Bayındır Han, Dirse Han, Dirse Hanın Hatunu, Dede Korkut, Hızır, Dirse Hanın Oğlu, Kırk Namerd Adam, Kırk Kız bu hikayenin şahıslarıdır.

Kamğanoğlu Han Bayındır, vaka

örgüsünde itici bir fonksiyona, veya vakayı başlatma işlevine sahiptir. Çekirdek vaka onun sayesinde vucut bulmuştur. Dede Korkut onu klasik ve geleneksel romandaki gibi tanıtır. Yerinden kalkar, Şami günlüğünü giyer. Yılda bir defa toy düzenler ve Oğuz Beylerini misafir eder. Attan Aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirir. Üç otağ kurdurur, kara, ak ve kızıl. Oğlu kızı olmayı kara otağa konuk eder, kara keçeğe oturur, kara koyun yahnisinden yedirir. Bayındır Han, olayın çekirdek vakasını, cenin vakasını ortaya koyar. Bütün hikaye bu cenin vakadan ortaya çıkar. Beyler üstünde hakim bir rolü vardır, Bayındır Hanın. Ordusu vardır, büyüyen her genç onun ordusuna katılır. Bayındır han buğası ile devesini yılda iki kez yaz ve güz güreştirir. Beylerle onların dövüşünü temaşa eder, teferrüc eder. Dirse Han'ın oğlu boğayı altdeder. Bayındır Han'ın Ak Meydanı vardır. Dirse Han oğlundaki ahlaki değişmeyi Bayındır Hana şikayet edecekler diye korkar. Hikayede daha sonra Bayındır Han görünmez. Bayındır Han sıradan bir tip değildir, karakterdir. Toplumun sürekliliğinin nesille olacağını bildiği için otağlar kurmayı kurgulamış ve başarmıştır. Dirse Han kara otağa oturtulan kişilerin prototipidir. Böyle yüzlerce binlerce insanın macerasını, tecrübesini bu prototipin arkasından görebiliriz. Üremeyi özendiren tarihte çok olay vardır, ama buradaki çok mantıklı etik ve estetik açıdan da en makulüdür.

Bayındır Han vakayı başlatan, gerilimi kuran kişidir, olayı götüren şahıs ise Dirse Han'dır. Oğlu kızı yoktur. Varlıkları, kırk yiğidi ile birlikte Bahadır Han'ın davetine katılır. Çocuğunun olmayışının nedenini araştırır. Eşinin tavsiyesi ile toy düzenler, bir oğlu olur. Oğlu Bayındır Han'ın boğasını yener. Çevresindeki kırk yiğit oğlunun ahlakının bozulduğunu söyleyerek babayı kandı-

rırlar, o da kötü evladından kurtulmak için onu öldürür. Olayı araştırmaz. Yusuf ile Züleyha hikayesinde Yusuf'un babasına benzer. Ama olayların gelişme tarzları ve trajik tarafları farklıdır. Ama temel mesele kıskançlıktır. Dirse Han oku ile oğlunu öldürür. Ama eşini ikna edemez. Kurnaz olmayan bu saf baba, oğlunun ortaya çıkmasından sonra kırk namert yiğit tarafından yakalanıp götürülür. Buğaç Han onu kurtarır. Dirse Han tamamlayıcı bir şahıstır, vakanın etik ve trajik zembereği onun elinde kurulur. Hikayenin mesajı onun böyle bir tiple çizilmesini gerektirir, tavrı değiştiği anda hikaye de değişik bir mesaja doğru gider. Canlı bir tip olarak düzenlenmiştir.

Hikayenin üçüncü önemli şahsı oğul Boğaç Han'dır. Güçlüdür, mantıklıdır. Boğayı mantığı ve gücü ile yener. Dede Korkut tarafından isimlendirilir. İdeal eşyalar ve ideal hayvanlara layık görülür, çünkü hem hünerli, hem de erdemlidir. On iki mısralık tanıtıcı şiirde altı kere erdem aldı kere hüner kelimesi zikredilir. Toplumun kıstası budur, erdem ve hüner. Diğer bir ifadeyle fazilet ve beceriklilik. Dede Korkut hikayeleri bu iki insani ve ahlaki özellik üzerine kurulmuştur, sağlıklı ve dejenere olmayan bir toplumun özellikleridir, para, menfaat, kadın gibi hedefler hikayelerde yoktur. Lucas 19 yüzyıl romanının dejenere olmuş batı ailesini anlattığını söyler. Cemil Meriç ise onu tekrar eder. Dede Korkut ise sağlıklı toplumu on iki epizotlu bir romanda anlatma ustalığını göstermiştir.

Ana da romanda önemli bir misyona sahiptir, babadan daha etkindir. Baba safca olayların arkasındaki hileyi görmez, ana görür. O da ideal niteliklerle tanıtılmıştır. Oğlunu kırk namerdin elinden kurtarmayı başaracak kadar kendine güvenir.

*Han babamun katına ben varayım
Ağır hazine bol leşker alayın*

*Azgın dinli kafire ben varayım
Paralanıp kazılık atumdan inmeyince
Yinim ile akça kanım silmeyince
Kol bud olup yir üstüne düşmeyince
Yalunuz oğul yollarından dönmeyeyim
(s.87)*

Oğlunu, babasını kurtarmaya razı eden odur.

Hikayenin diğer şahısları, Bayındır Hanın kimlikleri belli olmayan adamları, Dirse Han'ın kırk namert yiğidi, ananın kırk kızı, askerler, boğayı zabt etmeye çalışan altı kişidir.

Dede Korkut, hem beşeri hem mitik boyutlu bir insandır. O hem bir gözlemcidir, olayların can alıcı noktalarında ortaya çıkar ya isim koyar, ya mükafatlandırır. Ama olayların sonunda ise mazi hal, istikbal şeklinde yorumlanan dünya güneş ay üçlüsüne endekslenmiş zamanın dışına çıkar. Ölümsüz, mitik bir adamdır Dirse Han hikayesinde, Buğaç Han'ın ödüllendirilmesinden sonra, zaman birden arzi bir zaman olmaktan çıkar. Dede Korkut konuşurken hikaye örgüsündeki şahısların hepsi göçmüştür, o insan üstü kimliği ile ortadadır. Dede Korkut da zaman Bergson, Tanpınar, Necip Fazıl 'dan çok önce, çok farklı bir boyutta işlenmiştir.

*Anları dahi ecel aldı yer gizledi
Fani dünya yine kaldı(s.94)*

Hikayenin diğer şahsı ise Hızır'dır. O da Dede Korkut gibi mitik bir şahıstır. Dağda öldü diye bırakılan Buğaç Han'ın yarasını tedavi eder, ve ana sütü ile dağ çiçeğini ilaç olarak gösterir.

Hikayede hayvanlar da misyon ve fonksiyon sahibidir. Koyun, koç, deve, arslan, kaplan, yılan, köpek ve kuşlar karga, kuzgun, turgay dekoratif nitelikli değil, birer fonksiyon veya işlev üstlenmişlerdir. Cansız tabiat resimlerindeki işlevi olmayan hayvanlar degillerdir.

Hayvanlar insanlarla zengin bir ilişkiler ağı kurmuştur. Sıradan şeyler insanların ilgisini çekmez. Attan aygır,

deveden buğra, koyundan koç kırdır-mak, bu toplumun sıradan şeylere ilgi duymayışını, düşünce ve tercih hakkını yüce tuttuğunu gösterir. Seçilen renk tercihleri de zayıf renkler değil ana ve belirgin renklerdir. Ağ, kızıl, kara . Bu renkler insanlar ve toplumun net ve belirgin tercihler yaptığını gösterir. İyi ile kötünün, şer ile insanlığın arası kesin olarak bellidir. Taviz insanların lügatinde yoktur. Pembe, mavi, sarı gibi çözücü, rehabet verici renkler yok "Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önüne getirün, yir ise yisün, yemez ise tursun gitsin demiş idi "(s.78)Tavir nettir, dalkavukluk, riyakarlık, yaranma, yalakalık, sulandırma gibi toplumu suyun duvarı yaladığı gibi yavaş yavaş çözen şeylere iltifat yok. Yer ise yesin yemez ise çeksin gitsin. "oğlu kızı olmayanı Allah taala kargayuptur, biz dahi kargaruz, bellü bilsün demiş idi."(s.78)Yersiz merhamet, acıma, dejenere eden taviz bu cümlede yok," belli bilsün" net bir tavır. Sağlıklı bir sosyal yapı, kişiyi olumsuzluktan kaçınmaya karşı net bir tavır almakla ortaya çıkar. Buraya da o hal hakimdir. Eserin trajik yapısını yapan da bu iyilik ile kötülük arasındaki çok açık belirginliktir. Klasik tiyatro ve trajedi toplumların tercihlerinin net olduğu dönemlerin edebiyatıdır. İyiyi seven de trajik tercihler, kötüyü seven de trajik tercihler yapar. Dirse Han oğlunun kötü olduğunu duyunca onu öldürmeyi göze alır. İşin dalavere yanı bir tarafta babanın bu tercihi de toplumun kötülük karşısında affetmez, kesin tavırını gösterir. İyiyi ve kötüye ciddi bir bağlılık ve sadakat söz konusudur burada . Kötü oğlun da olsa, toplumsal ve ahlaki dirlik ve düzenlik için onu bile öldürebilirsin gibi kesin bir tavır.

Kırk yiğidi ile Bayındır Han'ın davetine icabet eder, Dirse Han, ama, kara otağa oturtulur. O da sosyal mevkisi yüzünden kuralları çiğneyemez, han da ol-

sa kurallara uymak zorundadır. Kuralların zayıflara uygulandığı, güçlülerin kuralları ezip geçtiği bir toplumsal yapı yoktur hikayelerin olduğu dönemde, her şey, bütün kurallar tazedir, kokuşma bozulma yoktur. “ Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledür kim oğlı kızı olmayanı Tanrı Taala karngayuptur biz dahi kargaruz dimiştir didiler. “ (s. 79) Makbet de ihtiras da ölüm getirir, sadakat ta. Biri kötülüğü tercih eden en yakını öldürür, biri kötülüğü tercih ettiği için en yakını öldürür.

Dirse Han hikayesinde tek gerilimle sonuca bağlanan küçük hikayelerin yapısından daha zengin bir gerilim ağı vardır. Tek gerilimli hikayeler bir üçgenin iki eşkenarının kesiştiği noktada gerilimi tırmandırır, üst noktada gerilim aşağı inmeye, tansiyon düşmeye vaka başladığı üçgenin tabanına geri döner. Dirse Han hikayesinde tansiyon tırmanır hafif düşer yeniden tırmanır Nerede ise dört defa gerilim düşer yükselir, o çağda böyle bir gerilim düzeni modern çağın tek gerilimli küçük hikayelerine büyük fark atar.

Birinci gerilim, Dirse Han'ın kara otağa oturtulması “Bayındır Han benim ne eksüklüğüm gördü, kılıcumdan mı gördü, suframdan mı gördü, benden alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu kim kara otağa kondurdu”(s.79)

İkinci gerilim, oğlu kızı olmayan Dirse Han'ın neden olmadığı konusunu eşi ile çözmeye çalışması “ Senden midür, benden midür, Tanrı Ta'ala bize bir batman oğul virmez nedendür”(s.80)

Üçüncü gerilim, oğlunun arkadaşları tarafından kışkırtılıp, oğul ile babanın arasının açılması ve babanın oğlunu öldürmeye karar vermesi ve uygulaması “Dirse Han aydur: varun getirün öldüreyim, böyle oğul mana gerekmez didi.”(s. 84)

Dördüncü gerilim, oğulun toparlanıp babayı kırk kötü adamın elinden

kurtarması .”Hanum oğul kalkubanı yeründen örü turgıl, kırk yigidün boyuna algıl, babanı ol kırk namerdden kurtargıl”(s. 91)

Hikaye ve romanda tesadüflere bağlı olmayan, vakanın doğal akışından kaynaklanan gerilimler, hikayeyi canlı ve hareketli yapar, bu hem tiplerin, hem de olayların canlılığını hazırlar. Hikaye bu gerilim unsurları yüzünden, insanın zihninde hasıl olan ne olacak sorusunu sürekli gündemde tutar. Merak unsuru bir fiktif yapının bütün sathına yayılırsa hikayeye olan ilgiyi artırır. Ne olacağına okuyucu tarafından erken kestirildiği yapılar, kolay ve sanatsız, aceleci yapılarıdır. Dirse Han hikayesi bu yönden de başarılı bir hikayedir.

Dede Korkut anlatımında olayın can alıcı ayrıntılarında mesafeyi sıfırlar, okuyucu sürekli bir şimdiki zaman ile yüz yüze kalır. Hikayenin ilk cümlesindeki zaman anlatıcının nerede olduğunu gösterir, iç içe bir rivayet anlatımıdır “ Bir gün Kam Ganoglu Han Bayındır yirinden turmuş idi. “(s.77)Dirse Han'ın hanımı ile konuşmasında mesafe sıfırlanmış yazar, sürekli bir hal ile okuyucuyu karşı karşıya getirip aradan çekilmiştir.

*“Beri gelgil başum bahtı ivüm tahti
İvden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum (s. 79)*

Mesela şu anlatımda Dede Korkut bir davet sahnesini gözlemci sıfatı ile seyrederek “ Bayındır Hanun yiğitleri Dirse Hanı karşıladılar. Getürüp kara otağa kondurdular. Kara kiçe altına döşediler. Kara koyun yahnisından önüne getürdiler “(s. 78) Bazı anlatımlarda ise Dede Korkut dışında ikinci bir anlatıcı görülür. “Çağırdılar Dedem Korkut gelür oldi. Oğlanı alıp babasına vardı. Dede Korkut oğlanun babasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış”(s. 82)Dede Korkut halkın içinde dolaşan ve onların

hayatından vakalar gözlemleyen bir şahıstır. Vaka ve şahıs repertuarı içinden bu hikayeleri seçmiş ve anlatmıştır. İkinci bir anlatıcı ise onun anlattığı hikayeleri anlatmış, kendinden birşeyler katmıştır. Gözlemci-müellif-anlatıcı ile onun anlattığı hikayeleri ikinci bir elden anlatan anlatıcı hikayelerin bazı noktalarında iç içe girerler. Dede Korkut büyük bir sanatçıdır, o devirde gözlemleri toplamak, elde edilen vakaları, konuşmaları, tasvirleri, kişileri belli anlatım seviyelerine göre taksim edip, kimi yerde kendini sıfırlayıp, kimi yerde ozan maske kullanıp, kime yerde olaylarla kişileri yüz yüze bırakması uzman bir anlatıcı kimliği olduğunu gösterir. O dönemi anlatan başka hikayeler var mıdır, bilmem ama, çok zengin bir anlatma geleneği hüküm sürdüğü ortadadır. Çünkü geleneğin beslediği ve geliştirdiği bir anlatım olmazsa Dede Korkut ortaya çıkmazdı. Nasıl Fransız romanı beşyüz yıllık bir gelenek ile Flaubert'in Madam Bovary'sini ortaya çıkarmışsa kimbilir Dede Korkut hikayelerinin gelişmiş anlatım tekniğini, fiktif yapısını kaç yüzyıllık bize meçhul bir gelenek ortaya çıkarmıştır. Aradaki yüzyıllar bu anlatım seviyelerinin gelişmesini sağlamamıştır. Batı romanı ile birden anlatıyı yeniden keşfetmiş gibi sevinmişiz. Ol mahilerki derya içredirler deryayı bilmezler.

Dede Korkut, olayları öyle canlı anlatır ki artık onları ahlaki, dini, sosyal yorumlama ihtiyacı duymaz. Fiktif dünyayı iyi inşa eden hikaye ve romancı yorumlama gereği duymaz. Yorum, dünyayı inşa edemeyen insanların vaka diliyle konuşmayı beceremeyip, kendi dili ile konuşmasıdır. Hikayede ahlaki ve sosyal zaafın zararları anlatılır, ama hiçbir yerde o hisleri lanetleyen uzun ve vaka örgüsü kesen, çerçeveyi aşan, kıran yorumlara rastlamayız. Bu hislerden biri hasettir, onu anlatırken hasedi yorumlamaz; sadece haset edenlerin ruh halini

anlatır. "Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yigidin anmaz oldu. Ol kırk yigit hased eylediler, birbirine söylediler: Gelün oğlanı babasına kovlayalım, ola kim öldüre, gine bizüm izzetümüz hörmetümüz anun babası yanında hoş ola artuk, ola didiler." (s.83) Oğlanın da bir kötü hasleti vakanın arkasından görülür, o da müstağnidir, haset çekememizlik, istig-na ise kimseye ihtiyaç duymadan kendi kendine yeterlik iddiasıdır, bu da sosyal realitelere aykırıdır. Damarları depretilir. Dede korkut iki hissi de perdeyi yırtmadan kendi ciddi ironisi ile eleştirir, ama bir eleştiri dili ve cümlesi bile söylemeden. İnsanlar diyebilir ki kırk yigit ne kadar kıskanç oğlan da onları idare etmeyecek kadar müstağni. Dede Korkut anlatıcı olarak vakanın çok gerisine çekilmiştir, yorum hakkının okuyucuya ait olduğunu o yüzyılda hissetmiştir. Batı anlatıcısı vakanın çok gerisine çekme mantığını yirminci yüzyılda keşfetmiştir, Joyce, Proust, Flaubert ile .

Modern roman ve hikayelerin başlangıçları ile sonuçlara özel bir değerlendirme gerektirir. Nasıl bir ağacın meyvası onun sonunda ise hikayenin ve romanın da mesajı onun sonundadır. Uzmanca düzenlenmiş bir sonuç kendinden önceki her ayrıntıyı kendinde birleştirir. Dede Korkut hikayelerinin açılış ve kapanışları, (opening and closing) vakadan ilgisini koparıp olayı kozmik felsefi realitelere bağlar. Arzi vakadan kozmik vakaya intikal ile hikemi bir sonuç düzenler hikayeci.

*Anlar dahı bu dünyada geldi kiçti
Karvan kibi kondı köçdi
Anları dahı ecel aldı yir gizledi
Fani dünya yine kaldı
Gelimli gidinlü dünya
Son uçı ölümlü dünya*

Dede Korkut olur olmaz her yerde ortaya çıkmaz, kıymete bineceği, herkesin tam yeridir diyeceği anlarda ortaya çıkar. Dirse Han hikayesinde iki yerde

orta yerdedir. Birinde oğlan boğayı öldürür Dede Korkut olayı seyredenlerin içindedir, gelir oğlanı babasına götürür.

*Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemlüdür
Boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
Biner olsun hünerlüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana*
(s. 83)

Bir de daha önce anlattığımız hikayenin sonunda. Dede Korkut anlatıcı olarak vaka örgüsünün içindedir. Modern anlatımlarda anlatıcı vakadan çekilmiştir, dedik. Postmodern anlatımlar bu soğuk anlatıma tepki göstermiş ve hikayede olayı sıcak tutmak için farklı anlatımlar kullanmışlardır. Dede Korkut burada yüzyılımızda ortaya çıkan postmodern anlatımlarla hikayesini anlatır. Eco'nun ve Kalvino'nun roman ve hikaye anlatım teorileri ve anlatımları bunların en son ve en dikkat çekici örnekleridir. Dede Korkut, Yakup Kadri gibi sürekli yorum yapma merakın da da değildir. Yani modern ile postmoderni çok dengeli olarak metinde birleştirmiştir. Ahmet Mithat'ın Müşahedat isimli romanı, Mehmet Akif'in birçok manzum hikayesi de karakter-anlatıcı tarzında düzenlenmişlerdir. Dede Korkut hem gözlemci, hem de vaka eşhasından biridir.

Hikayenin tasvirleri de önemlidir. Dirse Han hikayesinde Dirse Han Bayındır Han'ın davetine gelecektir. Davet öncesi iç içe bir tabiat-insan kompozisyonunda tasvir yapılır, Dede Korkut olaylar kadar tabiatın da dilinden anlar, onu bir şahsiyet gibi yorumlar. Bu tasvirler gelişmiş bir edebiyat geleneğinin bulunmaz örnekleridir.

*Salkum salkum tan yılleri esdüğünde
Sakallu bozaç turgay sayradukta
Sakalı uzun tat eri banladukda
Bidevi atlar issini görüp okradukta
Aklü karalı seçilen çağda
Göksi güzel kaba tağlara gün degende
Big yigütlr cılasunlar birbirine koyulan çağda*

Alar sabah Dirse Han kalkubanı yirinden örü turup kırk yiğidin boyına alup Bayındır Hanun sohbetine gelir idi. " (s. 78)

Bu ifade Dirse Han sabah vakti kırk yiğidi ile yola çıktığının ayrıntısı ve tafsilatıdır. Fonksiyonel bir tasvir, basit nesir cümleleri ile yapılmış, realist bir tasvir değil, eşyanın ve olayların dilini yansıtan, aynı zamanda imaj özelliği kazanmış cümlelerle yapılmış bir tasvir. Yedi orijinal imaj ile yapılmış bir tasvir. Orijinal imajlar, zengin bir muhayyilenin mahsülüdür. Dede korkut hem gözlemi zengin, hem de onları orijinal imajlara çevirecek kadar sanatçı bir muhayyilenin sahibidir. Sabahı yedi değişik olayla anlatır. Ahmet Rasim'in bir İstanbul sabahı anlatan yazısı ile bu karşılaştırılabilir.

Aynı tasvire daha sonra şu cümleyi de katar.

Kalın Oğuzun gelini kızı bezenen çağda
(s.85)

Dirse Han'ın eşini tasviri, Dirse Han'ın eşinin tasviri, oğulun anayı tasviri, ananın oğulu tasviri de aynı niteliklere sahiptirler.

İfadeler kısa cümleler ile anlatılmıştır. Fiil boldur, bol fiilli anlatımlar, hareketli bir yaşamı ve toplumu gösterir. Yedi satırlık bir paragrafta otuz fiil kullanılmıştır.

Dede Korkut Hikayelerinde Estetik Doku

Hikayelerin ideal, güzel ve yüce üzerinde odaklanmış bir estetik yapısı olduğunu şimdiden belirtelim. Dede Korkut hikayeleri etik, estetik, dini ve sosyal anlamda ideal bir dünya tasarımıdır. Oğlu kızı olmamak etik, estetik, dini ve sosyal anlamda bir eksiklik. Bunun düzeltilmesi gerekir. Bayındır Han bir davet tarzı ile insanları çoluk çocuk sahibi olmaya teşvik eder. Yüzlerce teşvik tarzı içinde en ideal teşvik biçimi olarak yorumlanabilir. Zeki insanlar oldukları

belli. Sosyal insanın ideal işlevidir, çoluk çocuk. Yüksek düzeyde organize olmuş bir ideal toplum talebi vardır hikayelerde.

Dirse Han ve eşi ideal bir aile reisi olmak için çabalarlar, eksikleri çocuklarıdır, onu elde etmek için gerekeni yaparlar, elde ettikleri çok da ideal olmalıdır. O da gerekeni yapar, on beş yaşında güçlü bir boğayı al eder ve çevresinde korku ve hayret uyandıran ideal bir delikanlı olur. Baba oğlunun ideal sosyal ve ahlaki boyutları bozduğunu anlayınca onu öldürmeyi, sağlıklı toplum idealinin gereği görür ve oğlunu öldürür. Boğaç Han hayata dönünce ideal bir davranışla babasını kırk kötü adamdan kurtarır, ideal bir evlat olduğunu gösterir.

Dede Korkut'da tabiat seyirlerine contemplasyonlarına dayanan bir estetik oluşmuştur. Hikayelere hakim olan denetlenemeyen peyzaj mantığının hükmetmediği vahşi bir tabiattır. Kazılık Dağı'nın tasviri anlatımında bu görülür.

Akar senün suların Kızılık Tağı

Akar iken akmaz olsun

Bitir senün otların Kazılık Tağı

Bitir iken bitmez olsun

Kaçar senün geyiklerin Kazılık Tağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taş dönsün

Ne bileyin oğul arslandan mı oldu

Yoksa kaplıandan mı oldu ne bileyin oğul (s. 89)

Dirse Han hikayesinde tabiat, tabiat- insan, insan- hayvan ilişkilerinin ideal duruşlarının gözlemlenmesinden ortaya çıkan bir güzel anlayışı vardır. Dede Korkut'un doğasında el değmemişlik görülür. İnsanın müdahale etmediği natürel bir tabiat ta denebilir bu tabiata.

Salkum salkum tan yelleri esdüğünde

Sakallu bozac turgay sayradukta

Sakalı uzun tat eri banladukta

Bidevi atlar issini görüp okradukta

Aklu karalı seçilen çağda

Göksi güzel kaba taşlara gün değende

Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda (s.78)

Burada sabahın tabiatın ideal duruşları ile yansıtılması söz konusudur. Donmuş bir natürmort değil canlı ve hareket halinde bir sabah tasvir edilmiştir. Tan yeri,kuş, Tatar eri, bedevi atlar ve sahipleri, sabahın akli karalı belirsiz anı, göğsü güzel kaba dağlar,bey yiğitler, hep ideal,tabiatın ve insanların en güzel ideal duruşları üzerine bir sabah tasarlanmıştır. İdeal konum ve talepler, insanın güzellik talebinden kaynaklanır. İlk dönem estetik metinlerinde oran, uyum, ahenk gibi matematik nisbetlere dayanan güzellikler tabiatıyla takib edilemezdi. Onlar sonraki yüzyılların, estetik ilerlediği dönemlerin ölçüleridir. Dirse Han hikayesinde gerçeklik değil ideal olan söz konusudur. İdeal duruşlara hayranlık güzel yaşam idealinden kaynaklanır.Tabiatın duruşu ile toplumsal idealler arasında bağlar itibara alınmıştır. Bu dönem estetiğinde en dikkati çeken öge tabiattır. Tabiatın içinde insanın ürettiği nesnelere ve mimari yoktur. Dirse Han hikayesinde tabiatın içinde insanın tasarımımdan geçmiş sadece, ak otağ, kara otağ, kızıl otağ, kara keçe görülür. Nesnelere insanların gözünü tabiatan çevirmemiştir.

İnsan tasvir ve tasarımlarında da ideal duruşlarla güzellik arasında bağlantı kurulmuştur.Dirse Han'ın eşini anlatırken tasarladığı güzellik, oğulun anasını anlatırken biçimlendirdiği güzellik, ananın Dirse Han'ı anlatırken kullandığı dil de ideal biçimler ve duruşlardan kaynaklanan güzelliklerdir. Dirse Han eşini anlatırken vücut öğelerini idealize eder. Benzetmelere dayanan güçlü imajlardır bu özellikler. Boy, saç, kaş, ağız, yanak da ideal duruşlar, ideal benzetmelerle anlatılmıştır. Selvi boy, ideal boy, ayrıca evden çıkıp yürümeyle hareket halinde bir selvi boyluluk tasarlanmıştır. Çatma kaş, ideal kaş, yanında kurulu yaya benzemek söz konusudur. Eşya ve hayvanlar için de aynı tasarım-

lar devam eder. Bütün bu güzellik tasarımlarında güzelliğin nesnel temel ilkelere belli bir oranda uyulmuştur. Tabii buna ideal oran diyemeyiz, zaten güzelliğin tesbitinde ideal oran yoktur, güzel daha güzel, daha daha güzel vardır. Güzellik nisbi bir değer kategorisidir.

*Boynu uzun bidevi at
Ağayıldan tümen koyun
Kaytabandan kızıl deve
Altun başlu ban iv
Kıgıni kuşlu cübbe (s.83)*

Hikayelerde bir diğer güzellik tasarımı ise, işlevselliğe dayanan güzellik ve yüceliktir. En ideal işlevini, fonksiyonunu yerine getiren nesne, insan güzeldir veya yücedir. Hikayelerin başındaki yücelik ideal işlevselliğe endekslenmiştir. Kadın dizin basıp evinde oturursa, evine sadıkça görklü yücedir. İşlev, dizin basıp evinde oturmaktır. Ana çocuklarına bakarsa yücedir. İtaatkar deve yücedir. Kardeş seviyorsa yücedir. Bütün bu tasarımlar estetik ideal biçimleri okuyabilen zengin bir muhayyilenin mahsülüdür. Hem Dede Korkut da, hem de bunları yazıya geçen şahısta bu nitelik izlenir. Dede Korkut tabiatta olan güzelliğin peşindedir, fizik matematik ya da biyolojik yasalara göre bir güzellik anlayışı yok.

Görkem ve haşmet yücenin eş anlamı olan iki kelimedir. Dirse Han hikayesinde görkemlilik de ideal olanın bir başka yanını gösterir. "Dirse Han kalkubanı yirinden örü turup kırk yigidin boyuna alup Bayındır Hanun sohbetine gelir idi. "(s. 78) "Kalkubanı Han Bayındır yirinden turmuş, bir yere ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ dikdürmüş, oğulluyu ağ otağa kızlıyı kızıl otağa, oğh kızı olmayanı kara otağa kondu-run kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine götürün, yir ise yisün, yimez ise tursun gitsün."(s. 79)"Ba-

yındır Hanun bir buğası var idi, bir dahı buğrası var idi. Ol buğa katı taşa buynuz ursa un gibi ügidürdi. Bir yazın bir güzin buğay ile buğrayı savaştururlar idi. Bayındır Han kalın Oğuz bigleriyle temasaya bakar idi, teferrüc ider idi. "(s. 81)Bu haşmetli ve görkemli görünüşleri çoğaltabiliriz. Görkem ruhsal doygunluk, uyumlu bir denge ve büyülenme duygusu, hayranlık ve dinamizm, tapınma hislerini harekete geçirir. Bütün bu sağlıklı insan özellikleri Dirse Han hikayesinin insan, tabiat ve ilişkilerine hakimdir. Çürümeye, dejenereye tahammül edilmez.

Dolaylı güzel üretme şekli ise tezatlarla elde edilir. Hikayenin temel kurgusu iyi kötü tezadına göre kurulmuştur. Kara otağ, ağ otağ tezadı, hikayenin bütününe hakim bir sembol gibidir. Hikaye bu iki otağın arasında oluşmuştur, simgesel olarak. Dirse hanın kara otağda başlayan hikayesi ak otağda son bulur. Hikayenin başı kara, sonu ise aktır. Tezat hayatın hızını veren fiziksel ve felsefi bir öğedir. Kara otağ, ak otağ tezadı, ile iyi evlat kötü evlat tezadı hikayenin hızını, hareketliliğini ve gerilimlerini üretir. Dede Korkut bilerek bilmeyerek bu tezadın sonunda eleştirel olarak elde edilen güzellik ve huzura varır. "Hanlar hanı Han Bayındır oğlana biglik verdi, taht virdi"(s. 94)

Çalışmamızda Dede Korkut hikayelerinin özellikle, Dirse Han Hikayesinin teknik ve estetik nitelikleri üzerinde durduk.

Bibliyografya

- Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, TD K, Ankara 1997
Hoffman, and Patrick D Murphy, Essential of the Theory of Fiction, London 1996
Lings, Martin, Shakespeare'nin Kutsal Sanatı, İstanbul 2001
Sena, Cemil Estetik, İstanbul 1978
Tunalı, İsmail, Estetik, İstanbul 1983